

Runinskriften på det dosformiga spännet från Tyrvalds i Klinte socken, Gotland

Av Thorgunn Snædal

Snædal, Th. 1986. Runinskriften på det dosformiga spännet från Tyrvalds i Klinte socken, Gotland. (The runic inscription on the box brooch from Tyrvalds, Klinte parish, Gotland.) *Fornvännen* 81. Stockholm.

The runic inscription on the bottom plate of a bronze box brooch is presented. It runs: "Öde carved the runes . . . Bödny's". Some runes are damaged but the sense of the inscription may have been: "Öde carved the runes on Bödny's brooch".

Thorgunn Snædal, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, S-114 84 Stockholm.

Runinskriften på bottenplattan på det spännet, som Lena Thunmark-Nylén ovan presenterar, tar hela utrymmet på båda sidor om nålhållare och nålfäste i anspråk (fig. 1.).

När runorna upptäcktes var de delvis täckta av lös ljusgrön och hårdare blågrön korrosion. De har frampreparerats i möjligaste mån av konservator Elin Törnquist. Korrosionen har dock skadat några runor så svårt att de inte längre med säkerhet kan typbestämmas. I övrigt är inskriften ganska välbevarad även om vissa ristningslinjer är fyllda av den blågröna korrosionen. Den ringformiga bottenplattan har en yttre diameter på 51 mm och en inre på ca 26 mm. Ringens bredd är 12–14 mm. Runornas höjd varierar mellan 7 och 13 mm. Den kortare runhöjden beror på att några runor begränsas nedtill av nithål eller de två runda hålen i kanten, som av allt att döma tillkommit före runinskriften. Runorna står med baserna utåt.

Inskrift:

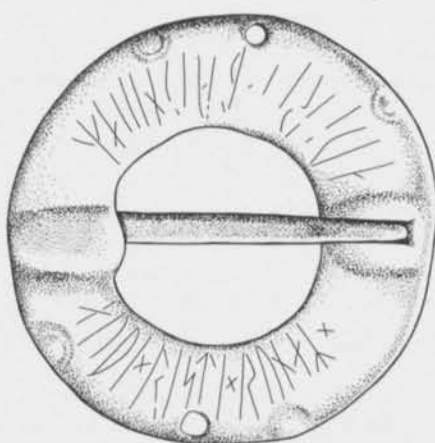
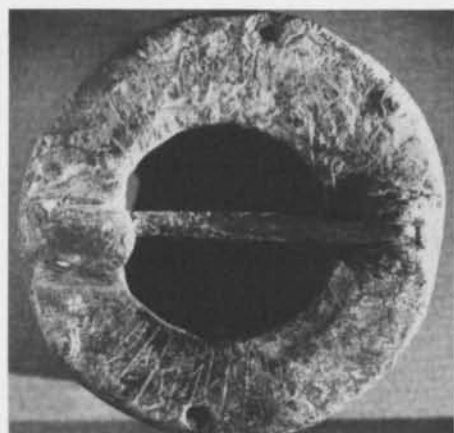
auþi × risti × runar ×
5 10

auir-- × byþnuyar
15 20 25

"Öde ristade runorna . . . Bödny's"

Till läsningen: Runorna 1–14 är ganska tydliga och ingen tvekan råder om läsningen. I 1 a är den dubbelsidiga bistaven tydlig medan huvudstaven endast anses ställvis. I 3 þ ansluter bistaven till huvudstavens topp och bas, även inskriftens övriga þ-runor har detta D-liknande utseende. I 12 n har en skada tagit bort en bit av huvudstavens mitt och en del av den högra bistaven. Efter 14 r följer ett skiljetecken och därefter finns inga spår av runor fram till nålfästet och inskriften fortsätter på dess andra sida.

15 a har ensidig bistav, mycket grund och otydlig. Till höger om huvudstaven finns en skada och det kan inte avgöras om där funnits någon höger bistav. Delar av nedre hälften av bistaven i 16 u är borta i en korrosionsskada, den förefaller att ha fortsatt ned till kanten. Skadornas art gör dock att det inte kan utslutas att bistaven i stället har svängt in mot huvudstaven och runan således skall läsas som þ. I 17 i är huvudstaven bevarad i sin helhet; området runt toppen är skadat och det kan inte avgöras om här funnits några bistavar. I 18 r är toppen borta i kantskadan, huvudstav och bistav är också ställvis skadade i sina övre delar. Av runa 19 återstår något mer än mittpartiet av huvudstaven; till vänster om huvudstavens övre del, i den djupa

Runorna på det dosformiga spännet från Tyrvalds i Klinte sn, Gotland. Foto L. Lindqvist 1982 (ATA), jämte ritning av B. Händel. — Runic inscription on the box brooch from Tyrvalds, Klinte parish, Gotland: "Öde carved the runes . . . Bödny's".

korrosionsskadans kant, finns en kort diagonal fördjupning; Det kan inte avgöras om den är avsiktligt ristad. Av runa 20 återstår ca 5 mm av huvudstavens mitt, inga spår av bistavar. Av det därpå följande skiljetecknet återstår endast mycket svaga rester. Av 21 **b** återstår huvudstavens nedre del och bistavens nedre ögla. Möjligen kan rester av runans övre del skönjas ytterst svagt i korrosionsskadans botten. I 22 **y** är toppen borta; mellan huvudstav och bistav finns en kort diagonal fördjupning, snett nedåt vänster, som bedöms vara en stingning. Bistaven i 23 **þ** svänger i sin nedre del svagt in mot huvudstaven. På grund av en skada kan det inte avgöras om den anslutit mot huvudstaven (runan kan alltså möjligen ha varit **u**). I 26 **i** är toppen diffus, inga spår av bistavar. I 28 **h** är bistavarna grunda och diffusa, men kan följas i sin helhet. Därefter inga spår av runor i det ca 10 mm långa utrymnet fram till nålhållaren och det kan inte med säkerhet avgöras om där funnits något skiljetecken.

Arkeologiskt har produktionstiden för denna typ av dosformiga spännen daterats till tiden omkring år 1000. Brukningstiden för detta exemplar har varit ungefär ett halvt århundrade (se ovan s. 74). Denna datering stämmer väl med inskriftens runografi och språkformer, som hänför sig till tiohundrata-

let, exempelvis det konsekventa bruket av **R**-runan för det palatala *r*-ljudet och att **S**-runan har normal vikingatida form och inte den senare speciella gotländska formen.

Första delen av inskriften bereder inga tolkningssvårigheter, medan de djupa korrosionsskadorna omöjliggör en fullständig tolkning av den andra delen. De båda halvorna kan för övrigt också läsas i omvänd ordning.

Inskriftens ristare har burit namnet *Auði*, som ursprungligen kan ha varit en kortform för namn med förled på *Auð-*, *Auðbiorn*, *Auðulfr* m. fl. Det förekommer på en runsten i Skåne (DR 259) och en på Bornholm (DR 394) och dessutom på en runristad gravhäll från S:t Lars kyrka i Linköping, som troligen härstammar från början av 1100-talet (Fv 1958, s. 255–257). Namnet är välbelagt i medeltida källor och tycks då ha haft en huvudsakligen sydöstlig utbredning. De flesta beläggen är från Östergötland och Småland och saknas helt från Uppland och landskapen längre norr- och västerut.

Tolkningen av det andra namnet är mindre självklar. Troligen återger dock runorna **byþnuiaR** genitivformen *Böðnyar* av ett icke tidigare belagt kvinnonamn *Böðny*, *Bödny*. Förleden *Böð-*, strid, är belagd på västnordiskt område i namnen *Böðmóðr* och *Böðvarr*. I kvinnonamn är det endast belagt i *Kvædet om*

Völund, som ingår i *Den Poetiska Eddan*, där namnet *Bøðvildr* bärs av den kvinna som Völund skändar för att hämnas de oförrätter som hennes far, kung Nidud, begått mot honom. Motivet är sannolikt hämtat från den fornhögtyska *Wielandssagan*, där namnet har formen *Baduhilt*.

Efterleden *-ny* har inte heller varit vanlig på svenskt område men brukades flitigt i Norge och på Island. I de svenska runinskrifterna är det sparsamt belagt i namn som *Þorny* och *Signy*.

Att namnet *Bøðny* inte tidigare är belagt och att de båda namnlederna är ovanliga talar inte emot tolkningens riktighet. I det svenska runmaterialet finns många namn som endast är belagda en gång. De bevarade runinskrifterna från Gotland är huvudsakligen medeltida och vår kunskap om namnskicket där under vikingatiden är begränsad. Materialet visar dock att namnförrådet varit mycket särpräglat och att flera namntyper, som inte förekommer i övriga Skandinavien, har använts där.

Specifikt gotländska är namnen med förled på *Bot-*, som *Botulfr*, *Bothæidr* m. fl. Denna namnled uppträder i Skandinavien först på 900-talet och kan vara ett lån från engelskan, troligen förmedlad av missionärer (von Friesen 1942; Otterbjörk 1957, s. 94). Det är möjligt att denna namnled, när den började bli vanlig, trängde undan och ersatte den liknande, men ganska litet använda, förleden *Bøð-*.

Skadorna på de sex runorna före namnet *Bøðny* omöjliggör en tolkning och därmed en sammanhängande översättning av hela inskriften. Den första runan, som troligen är *a*, står möjligen för prepositionen *a*, på. De övriga fem runorna *uir-* kan då ha innehållit en benämning på föremålet. Eftersom skiljetecken saknas mellan 15 *a* och 16 *u* kan också hela runföljden stå för benämningen. Översättningen skulle då bli "Öde ristade runorna på Bødnys spanne" eller "Bødnys spanne, Öde ristade runorna."

Att ägaren till ett föremål meddelar detta i en runinskrift på föremålet i fråga är ganska vanligt, men brukar inte uttryckas på detta sätt. Den vanligaste formuleringen (om man inte nöjer sig med bara namnet) är typen

Magnus a mik, "Magnus äger mig", och liknande, där det är föremålet självt som talar (Svärdström 1972, s. 86). Genitivkonstruktioner var däremot vanliga i dagligt tal, då som nu, och det är därför inte uteslutet att Öde valt denna form i sin text.

En annan tolkningsmöjlighet är att de sex runorna utgör en bestämning till *Auði* och uttrycker i vilket förhållande han står till *Bøðny*. Tolkningen skulle då bli "Öde, Bødnys . . . ristade runorna." Detta alternativ förefaller mig dock mindre troligt.

Att spekulera i betydelsen av runföljden (*a*)*uir-* - och försöka genomskåda hur denna benämning för de dosformiga spännena har sett ut är knappast meningsfullt. Endast *r*-runan är säkert typbestämd och vi har tyvärr inga andra ledtrådar som kan hjälpa oss fram till kännedom om vad dessa spännen kallades under den långa period som de var i bruk. Namnet bör ha varit specifikt för denna typ av smycken och har därför dött ut när de inte användes längre.

Om den första runan är prepositionen *a*, "på", skulle spännets namn inledas med runorna *uir-*, *vir* . . ., vilket leder tanken till ordet *vir*, metalltråd, som finns i svenska dialekter (jfr *vira*, eg. förse med metalltråd). Fis. *virr*, ags. *wir*, metal thread, an ornament made of wire, fht. *wiara*, guld- eller silvertråd. I isländska finns ordet *viravirki*, som betyder filigranarbete. Filigranutsmyckning förekommer visserligen ofta på de dosformiga spännena, men den började inte användas på denna typ av spännen förrän under 900-talets förra del, då spännetyper redan använts under lång tid. Så den kan knappast ha gett upphov till namnet. Det måste nog sökas i någonting annat karaktäristiskt för deras utseende och användning.

Runinskrifter på lös föremål från vikingatiden är ganska sällsynta och förvånansvärt många av dem som bevarats är svårtolkade. Man kan inte värja sig mot tanken att runorna här inte i första hand använts för ett språkligt meddelande, utan hade en annan funktion (jfr s. 76).

Av de här redovisade inskrifterna på gotländska spännbucklor är endast ett fåtal tolkningsbara. Detta faktum för tanken till in-

skrifterna på de betydligt äldre brakteaterna, som påfallande ofta är försedda med runinskrifter av vilka den största delen helt tycks sakna språklig mening.

Enligt den danske runologen Erik Moltke beror detta på att guldsmederna som tillverkade brakteaterna inte var runkunniga utan kopierade en avskrift som kunden hade med sig. Oftast med felaktigt resultat. När så någon icke runkunnig kund önskade sig en brakteat med runor, att bära som amulett, kopierade guldsmeden sin felaktiga inskrift på den nye kundens smycke (Moltke 1976, s. 91f).

Detta förhållande tycks kunna stämma även på spänneinskrifterna. Dessa återfinns som Lena Thunmark-Nylén framhåller på

spännen av relativt enkel utformning, som troligen burits av kvinnor i ett samhällsskikt där runkunnigheten måhända varit föga utbredd och ristaren således haft fria händer att rista vad som föll honom in vare sig han var runkunnig eller inte.

Referenser

- v. Friesen, O. 1942. Personal Names of the Type *Botolfr*. *Festskrift till Eilert Ekwall*. Lund.
- Moltke, E. 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. Köpenhamn.
- Otterbjörk, R. 1947. Vår äldsta nämnd. *Personnamn från medeltid till 1500-tal*, Studier utgivna av Ivar Modeer. Stockholm.
- Svärdström, E. 1972. *Svensk medeltidsrunologi*. Rig. Stockholm.